

**ЦЕРКВА
ТА СУСПІЛЬСТВО**

Пахомов І. В.,

Супрун М. О.

**Особливості духовного
виховання засуджених
і персоналу Державної
кримінально-виконавчої
служби України**

У наші дні, як ніколи раніше, перед Церквою стоїть надзвичайно важке завдання місіонерського служіння серед усіх прошарків сучасного суспільства, особливо серед тих, хто з різних причин опинився в місцях позбавлення волі — у тюрмах і колоніях. Протягом століть Церква справляла визначальний вплив на реалізацію пенітенціарної функції держави. За нинішніх умов реформування пенітенціарної системи України Церква відіграє провідну роль у становленні пенітенціарної ідеї, яка засвідчує відмову від виправлення засуджених через покарання, адже поняття «пенітенціарний» походить від латинського «*poenitentia*», що означає «каяття» — внутрішнє самоочищення, тобто виправлення через покаяння.

Служіння Церкви в тюрмах має переважно духовний характер, а не соціально-побутовий, його мета — спасіння душі в'язня і виправлення його через покаяння. Образ розсудливого розбійника є прикладом такого покаяння. Його хресні муки та скорботи спонукали його до переосмислення минулого злочинного життя, і він через це був введений у райські обителі. Ідея виправлення засуджених розвилася із християнської заповіді відвідувати в'язнів і піклуватися про спасіння душ грішників. Під виправленням розуміється внутрішнє переродження, перетворення злої волі на добру, гріховної — на добродесну. Внутрішньому переродженню сприяє читання Святого Письма і дотримання морально-релігійних настанов.

Християнське богослов'я, яке охоплює всі сторони життя православних християн, не залишає без уваги засуджених, що перебувають у в'язницях. Бог премудро попускає бути в'язницям. Через зовнішні утиски Господь лікує душі в'язнів. Фізичні узи сприяють пробудженню безцінних людських душ від гріховного сну. Так, позбавлення або обмеження волі дає людині, що поставила себе поза суспільством, можливість

переглянути та переосмислити своє життя, щоби повернутися на волю внутрішньо очищеною. Як лікар малими дозами отрути лікує тіло людини, так і Господь, Премудрий Лікар душ і тілес наших, лікує людське єство шляхом ув'язнення грішника в тюрмі.

Християнин розуміє, що перебуває у в'язниці не випадково, а за Промислом Божим. В'язень аналізує своє минуле життя, кається перед Богом у вчинених гріхах, прагне очистити свою душу покаєнням, стати кращим і чистішим самому й допомогти тим, хто поруч, хто зазнає ще більших скорбот. Безвинно засудженим ув'язнення служить до подвигу та більшої слави. Господь Ісус Христос, вказуючи на справи милосердя, які ведуть у Царство Отця Небесного, на визначне місце ставить відвідання ув'язнених, і, навпаки, зневаження цього боргу любові до братів, які потрапили у в'язницю, є гріховною недбалістю, яка загрожує відчуженням від спільноти синів Царства і вічною мукою. На Страшному Суді Господь Ісус Христос запитає кожну людину: *«...в темниці був, і ви прийшли до Мене»?* (Мф. 25:36).

«У темниці був, і ви прийшли до Мене», — скаже Цар Слави одним, запрошуючи отримати спадок дарованого їм Царства. *«У темниці був, і не прийшли до Мене»* (Мф. 25:43), — скаже Він іншим, відсилаючи їх у вогонь вічний, призначений для диявола і ангелів його. На запитання тих та інших, коли Він був у в'язниці, щоб вони могли послужити Йому, Цар відповість одним: *«Оскільки ви зробили це одному з цих братів Моїх менших, то зробили Мені»* (Мф. 25:40), і іншим: *«Оскільки ви не зробили цього одному з менших цих, то й Мені не зробили»* (Мф. 25:45). Господь будь-яку участь у полегшенні тяжкого становища в'язнів, будь-яку добру справу для них відносить до Себе Самого, і навпаки, гнівається, коли зустрічає холодність і жорстокість до ув'язнених, бо бачить у цьому образі та зневагу до Себе і Своїх заповідей. Господь дає віруючим у Нього найсильніший мотив бути милосердними до в'язнів.

Покликання знедолених і спасіння тих, що гинуть, становить для Господа істотну частину взятого Ним на Себе служіння. Бо *«Син Людський прийшов, щоб спасти загиблих»* (Мф. 18:11). І люди, що впали, або ж близькі до загибелі, за Його словами, становлять предмет Його особливої опіки: *«Бо Я прийшов покликати не праведників, а грішників до покаєння»* (Мф. 9:3), *«Немає волі Отця вашого Небесного, щоб загинув один з малих цих»* (Мф. 18:14), *«На небесах більше буде радості за одного грішника, що кається, ніж за дев'яносто дев'ять праведників, які не мають потреби каятися»* (Лк. 15:1–10).

Церква ніколи не забувала, що в кожного ув'язненого є душа, яка така дорога для Господа, що Він для спокутування її благоволив пролити Свою безцінну Кров. Навіть якщо гріх глибоко увійшов у душу,

він не може зовсім зіпсувати її, і в душі злочинця, навіть у зятятого рецидивіста, завжди знайдеться щось, що може викликати співчуття: зло не може знищити в душі всі початки добра, вкладені в неї Творцем.

У літургійному житті Церкви, в богослужінні відображена молитовна турбота про духовне спасіння тих, хто перебуває у в'язницях, хто позбавлений волі. Літургійне поминання в'язнів означає, що вони члени Тіла Христового. Щоразу в храмі на вечірньому, ранковому богослужінні та Літургії молитовно підносяться прохання: «О плавающих, путешествующих, недугующих, страждующих, плененных, и о спасении их Господу помолимся», — промовляє священнослужитель. У деякі дні року в усіх православних храмах буває особлива молитва про в'язнів: «На судищи, и в рудах, и в заточениих... сущих помяни, Боже» (чин Боже-ственной літургії свт. Василя Великого)¹.

Під час читання щоденного ранішнього та вечірнього молитовного правила православні християни також моляться за в'язнів: «Спаси, Господи, и помилуй... сущия в болезни и в печалех, бедах же и скорбех, обстояниих и пленениих, темницах же и заточениих...», «Помяни, Господи, братий наших плененных и избави их от всякого обстояния»².

У Требнику є спеціальний чин «О в темницах и в заточении сущих многих, или о едином». Тут для Літургії подано: особливу молитву на проскомідії, додаткове прохання на великій ектенії, особливі тропарі і кондак після малого входу, читання з Діян апостолів (зач. 29, Діян. 12:1–11) та Євангелія від Іоанна (зач. 31, Ін. 8:31–36), додаткові прохання на сугубій ектенії і відповідний причасний³.

Церковні піснеспіви свідчать про те, що ув'язнені мають заступників в особі багатьох угодників Божих і самої Пресвятої Богородиці. Так, в акафісті Покрову Божої Матері ми чуємо: «Радуйся, неусыпающая Попечительнице во узах и темнице сидящих» (ікос 10)⁴.

В акафісті до великомученика Георгія християни звертаються такими словами: «Яко и в темничном заточении не преставал еси молитвенно бодрствовать» (кондак 9)⁵.

У православній гімнографії відображені й конкретні випадки допомоги святих угодників в'язням. Так, в акафісті святому і праведному Симеону Богоприїмцю співають: «Спасти хотяй от заключения и уз праведного Петра Афонского, яве предста Богоприимец в темнице, со святителем Христовым Николаем... Тем же удивися преподобный чудному видению

¹ Служебник / В 2 ч. М.: Изд-во Московской Патриархии, 1991. Ч. 1. С. 14.

² Православный молитвослов и Псалтирь. М.: Изд-во Свято-Данилова монастыря, 1995. С. 20, 39.

³ Требник дополнительный. Псков: Изд-во Псково-Печерского монастыря, 1994. С. 315–318.

⁴ Акафист Покрову Пресвятой Богородицы // Акафисты, читаемые в болезнях, скорбях и особых нуждах. М.: Изд-во Свято-Данилова монастыря, 1997. С. 131.

⁵ Акафист святому великомученику Георгию Победоносцу // Там же. С. 382.

сему, изведен же був из темниці, радуясь возопи Богу: Аллилуйя» (кондак 10)⁶.

Особливим покровителем і молитовником за в'язнів є святий Миколай Чудотворець († близько 345 р.). Святий сам зазнав ув'язнення під час гоніння на Церкву Христову за імператора Діоклетіана. Християни звертаються до святого Миколая Чудотворця зі словами: «Радуйся, от уз и пленения свобождай» (ікос 10)⁷.

Серед великого сонму святих є угодниця Божа, у самому найменуванні якої відображено її подвиг служіння ув'язненим. Це свята великомучениця Анастасія Узорішительниця, яка «тайно обокшися во одежды нищих, входяше в темницы послужити исповедникам Христовым» (ікос 2), «восприяла еси подвиг преходити из града в град, посещающе во узах сидящих» (ікос 7)⁸.

Кожен член Церкви має усвідомлювати себе в'язнем гріха. На вечірні ми чуємо слова пророка Давида: «Виведи з темниці душу мою» (Пс. 141:8). Ці слова кожен член Церкви промовляє від себе особисто. Після гріхопадіння Адама і Єви всі люди потрапили під владу гріха і як в'язні перебувають у тенетах пристрастей, а після смерті тілесної потрапляють у пекельну в'язницю. Тільки після спокутного подвигу Господа нашого Ісуса Христа люди, які прагнуть спасіння, через залучення до плодів цього подвигу звільняються від тенет гріха і в'язниці смерті духовної. У цій молитві ми просимо визволити нас із цього ув'язнення.

У місцях позбавлення волі народжувалися високі зразки молитви. Так, молитва царя Манасії († 642 р. до н. е.), яка читається на великому повечір'ї, була складена ним, коли він перебував у полоні в Вавилоні (див.: 2 Пар. 36:24).

Преподобний Максим Грек (1470–1556), перебуваючи в ув'язненні в Йосипо-Волоколамському монастирі, написав вугіллям на стінах келії канон Святому Духу⁹.

Служба всім святим, яка відправляється в першу неділю Петрового посту, сповнена багатьох молитовних пісень, написаних святим і сповідником віри Афанасієм (Сахаровим) за радянських часів у Володимирській в'язниці¹⁰.

⁶ Завалий В. І., Яковлев М. В. Для душевного спасения узника / В. И. Завалий, М. В. Яковлев. К.: Изд-во Киево-Печерской Лавры, 1998. С. 31.

⁷ Акафист святому Николаю / Православный молитвослов и псалтирь. М.: Изд-во Свято-Данилова монастыря, 1995. С. 116, 121.

⁸ Завалий В. І., Яковлев М. В. Для душевного спасения узника / В. И. Завалий, М. В. Яковлев. — К.: Изд-во Киево-Печерской Лавры, 1998. С. 40, 45.

⁹ Канон Святому Духу / Каноны Православной Церкви. М.: Изд-во Свято-Данилова монастыря, 2001. С. 121.

¹⁰ Афанасий (Сахаров), еп. Служба всем святым, в земле русской просиявшим / Афанасий (Сахаров), еп. М.: Благовест, 1995. С. 10.

Коли люди під час Причастя підходять до Святої Чаші, вони моляться: «Приими убо и мене, Человеколюбче Господи, яко разбойника» (молитва Василя Великого), «Но яко разбойник исповедаю Тя: помяни мя, Господи, во Царствии Твоем»¹¹.

Таким чином, літургічне богослов'я, яке охоплює всі сторони життя православних християн, не залишає без молитовної уваги і в'язнів, до яких у духовному сенсі воно вчить уподібнюватися і всіх людей. Вже в Євангелії нам заповідано відвідувати ув'язнених. Ставленням до цієї заповіді визначається доля людини в майбутньому вічному житті. Через серця ув'язнених Господь дивиться на серце кожного з нас, як ми ставимося до цих зламанних і скалічених духовно людей.

Останнім часом діяльність Церкви у виправних установах набуває дедалі більш системного і постійного характеру. Наявність великої кількості засуджених, що потребують духовної підтримки від священнослужителів, зростання ролі релігії у житті суспільства вимагає розширення та зміцнення співробітництва між Церквою і адміністрацією пенітенціарних установ. Водночас, чим більшим стає досвід спільної діяльності, тим ясніше висвітлюються недоліки, що істотно знижують ефективність православної місії в місцях позбавлення волі. Відродження традиції душпастирської опіки в місцях позбавлення волі позитивно впливає на морально-психологічний клімат у них, сприяє встановленню взаємовідносин партнерства між персоналом і засудженими у справі їх виправлення та морального виховання.

Тому темою нашого дослідження було визначення особливостей духовного виховання засуджених і персоналу ДКВС України.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах і установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» від 14 травня 2015 р. № 419-VIII передбачає душпастирську опіку не тільки засуджених та осіб, узятих під варту, але й персоналу ДКВС України.

9 липня 2009 р. відкрилася нова сторінка у взаємодії Церкви та ДКВС України: рішенням Священного Синоду було створено його новий структурний підрозділ — Синодальний відділ у справах пастирської опіки пенітенціарної системи, головним завданням якого є координація діяльності тюремних священників в Україні, спрямованої на духовне виховання засуджених і персоналу. Відділ розташований у Києво-Печерській Лаврі. Головою відділу є протоієрей Віктор Яценко.

З моменту створення співробітники цього відділу регулярно проводять релігійні заходи в місцях позбавлення волі в різних областях Укра-

¹¹ Последование ко Святому Причащению / Православный молитвослов и псалтирь. М.: Изд-во Свято-Данилова монастыря, 1995. С. 135; 147–148.

їни. Пріоритетними напрямками духовно-пастирської роботи є місія у виховних і жіночих колоніях. Також вони беруть участь у всеукраїнських і міжнародних зустрічах з питань тюремного служіння, конкурсах тюремного мистецтва і поезії, зустрічах із питань духовно-пастирської опіки з православними тюремними капеланами з інших країн.

Загальна кількість персоналу ДКВС України перевищує 37 тис. осіб, їхнє духовне виховання може проводитися в рамках виховної роботи з персоналом, яка регламентується Положенням про організацію виховної та соціально-психологічної роботи з персоналом ДКВС України, затвердженим наказом Державної пенітенціарної служби України від 7 липня 2011 р. № 221. Згідно з Положенням, виховну роботу в установах ДКВС України організовує старший інспектор з виховної та соціально-психологічної роботи з персоналом.

Основними складовими виховної роботи з персоналом є:

- морально-психологічне забезпечення службової діяльності;
- забезпечення дотримання законності та службової дисципліни, профілактика правопорушень і надзвичайних подій;
- інформаційне забезпечення;
- культурно-виховна і просвітницька робота;
- соціально-психологічна робота.

До кожного з цих напрямків виховної роботи з персоналом можуть залучатися представники Церкви.

До заходів моральної підготовки персоналу можуть залучатися душпастирі, щоби проводити бесіди на духовну тематику, консультації з особистих питань, молебні з нагоди державних і відомчих свят. Це сприятиме вихованню персоналу в душі патріотизму, почуття любові до своєї батьківщини, ДКВС України, народної культури, традицій, святинь, духовної та психологічної готовності виконувати свої обов'язки, формування в нього моральних засад поведінки в умовах несення служби.

Також священнослужителі можуть залучатися до психологічної підготовки персоналу, закликати його до сумлінного виконання службових обов'язків навіть в екстремальних ситуаціях. Це може сприяти формуванню у персоналу психологічної стійкості, тобто якостей, які посилюють здатність виконувати завдання в умовах режимних обмежень, успішно проходити найсуворіші випробування, терпіти будь-які моральні та фізичні навантаження, у критичні моменти не втрачати самовладання, виявляти стійкість, мужність і відвагу, діяти у складних обставинах уміло й активно.

Крім того, священнослужителі можуть зробити свій внесок у забезпечення дотримання законності та службової дисципліни, профілактики правопорушень і надзвичайних подій. Вони можуть закликати працівників до сумлінного виконання Закону, насамперед Закону Божого, що

сприятиме формуванню та розвитку в персоналу особистої відповідальності за сумлінне виконання законів України, Присяги, наказів керівництва, службових обов'язків, досягнення такого рівня правосвідомості, який забезпечуватиме своєчасне, повне та якісне вирішення поставлених завдань.

Також душпастирі в ході духовних бесід можуть формувати в персоналу патріотизм, громадянську свідомість і відповідальність.

Священнослужителі також можуть залучатися до культурно-просвітницької роботи, зокрема, регулярно інформувати про релігійні свята, роз'яснювати їх зміст і значення, організовувати для персоналу паломництва до святинь. Це сприятиме формуванню у працівників пенітенціарної системи високої духовної культури і моральних якостей, вихованню в них любові до традицій українського народу та задоволенню їхніх естетичних потреб через проведення культурно-просвітницьких заходів і організацію дозвілля.

Паломництва до святинь активно проводяться Церквою. Кожна єпархія співпрацює з місцевими органами й установами виконання покарань, персонал яких має змогу відвідати православні храми та монастирі, вклонитися чудотворним іконам та іншим святиням.

Крім роботи з персоналом ДКВС України, представники Церкви здійснюють також душпастирську опіку засуджених та осіб, узятих під варту, які перебувають у місцях позбавлення волі й чисельність яких становить понад 60 тис. осіб.

Церква здійснює душпастирську опіку різних категорій засуджених та осіб, які утримуються під вартою: чоловіків і жінок, неповнолітніх і дорослих, засуджених до обмеження, позбавлення й довічного позбавлення волі. Кожна категорія засуджених та осіб, які утримуються під вартою, потребує особливого підходу з боку священнослужителя.

Серед форм душпастирської опіки засуджених та ув'язнених найбільш ефективними є:

- відвідання богослужінь та інших релігійних заходів, які проводять священнослужителі (капелани);
- участь у заходах пізнавальної спрямованості, навчання у школі духовної просвіти;
- перегляд кіно-, відеофільмів та телепередач, прослуховування радіопередач релігійного характеру;
- ознайомлення з релігійною пресою (організація передплати на періодичні релігійні видання);
- відвідання бібліотеки для читання духовної літератури;
- участь у заходах добровільного благоустрою культових приміщень і прилеглих до них територій;
- художньо-прикладна та літературна релігійна творчість.

Стало доброю традицією проведення щорічних виставок художньо-прикладної творчості засуджених «Славимо Різдво Христове», «Великодня писанка» та «Преображення Господньою любов'ю». Співorganizаторами їх є Синодальний відділ у справах пастирської опіки пенітенціарної системи, ДКВС України та Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

Можна стверджувати, що нині в установах виконання покарань забезпечені необхідні умови для задоволення релігійних потреб засуджених. За сприяння Церкви та священнослужителів у кожній установі діють храми, каплиці, молитовні кімнати, створено духовні бібліотеки. Великий виховний вплив має участь засуджених у будівництві та облаштуванні святинь. Це є цілком природним, оскільки в усі часи саме через храм людина йшла до покаяння та духовного відродження. Тому на сьогодні в кожній установі виконання покарань для задоволення релігійних потреб засуджених та персоналу функціонує релігійна споруда — храм, каплиця або молитовна кімната¹².

Окремої уваги заслуговують заходи, спрямовані на підвищення рівня релігійної освіченості засуджених. З цією метою в установах виконання покарань функціонують недільні православні школи для засуджених. Їхнє головне завдання — духовно-просвітницька робота з різними категоріями засуджених: із тими, хто бажає прийняти православну віру, з тими, хто регулярно відвідує храм, але бажає знати про православ'я більше, а також із тими, хто бажає отримати відповіді на хвилюючі їх питання (консультавання)¹³.

Звичайно, священнослужителі, які здійснюють духовне виховання персоналу ДКВС України, повинні мати відповідний рівень професійної підготовки. З цією метою 11–13 листопада 2015 р. у Білоцерківському центрі підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України курсову підготовку пройшли 25 православних священнослужителів, про що отримали відповідні сертифікати. Також Білоцерківським центром підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України був створений навчальний посібник для православних священнослужителів, які здійснюють душпастирську опіку засуджених і персоналу ДКВС України¹⁴.

Як підсумок викладеного вище, слід наголосити, що в умовах реформування вітчизняної пенітенціарної системи плідна співпраця Церкви

¹² Пахомов І. В., протоієрей Віктор Яценко. Взаємодія персоналу пенітенціарних установ з Українською Православною Церквою у реалізації душпастирської (духовно-просвітницької) роботи: навчальний посібник / Білоцерківське училище ППП ДКВС України; за заг. ред. д. пед. н., проф. М. О. Супруна, 2016.

¹³ Пахомов І. В., Супрун М. О. Православні цінності як чинник ресоціалізації засуджених / Труды Київської духовної академії. 2016. № 25. С. 285–297.

¹⁴ Пахомов І. В., Супрун М. О. Навчання православних священнослужителів (капеланів), які здійснюють душпастирську опіку засуджених та персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України // Труды Київської духовної академії. 2017. № 26. С. 361–369.

та ДКВС України надає додаткові можливості вибудувати систему формування справжніх духовних цінностей у засуджених, що сприятиме їхньому виправленню, ресоціалізації та соціальній адаптації після звільнення. Взаємодія ДКВС із Церквою створює умови для духовно-просвітницької роботи з персоналом пенітенціарних установ. Їхні спільні зусилля, спрямовані на реалізацію зазначених завдань, сприяють втіленню в життя християнських цінностей, примноженню добра та злагоди в нашій Державі.